

LÁ CZAY MAGDOLNA

A RENDSZERVÁLTÁSOK HATÁSA A SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI FALVAKBAN

„Az ellenség, mely velünk szemben áll, nem a pillanatnyi ínség, hanem az elszegényedés, mely ezer háznak küszöbén koczog. – Zaj nélkül közelít, nem fokozva fel a rémülés által, melyet okoz, tetterőnk; nem szerzi meg a világ részvétét, de nem kisebb azért, s bizonyos, hogy ennek csak úgy állhatunk ellent, ha minden ház egy-egy vár leend, mely magát az ellenség ellen külön védelmezi.”
(Eötvös József 1865-ben írt újévi jókívánsága a Magyar Gazdasszonyok Lapjának)¹

A regionális változások kezdete

A fent idézett, Eötvös Józseftől származó gondolatot 1987-ben olvastam először, és úgy éreztem – akár a könyveknek – ennek is megvan a maga sorsa. Önálló figyelmeztetéssé vált számomra, miközben arra készültem, hogy egy kutatócsoport tagjaként feltárjuk az akkori Szabolcs-Szatmár megye gazdasági-társadalmi jellemzőit, megsejtve és remélve a változtatás lehetőségét. A kutatás során összegyűjtött információk inkább az ellentmondásos folyamatokról, az elszegényedés sokféleségéről tanúskodtak, amelyet a rövidesen bekövetkező rendszerváltás sem tudott megállítani. Így vált sok éve kutatási témámmá az északkeleti térség társadalomtörténetének kutatása, és lépésről lépésre haladva, a 18. századi forrásokig visszanyúlva keresem a válaszokat. Eközben ismertem fel, hogy az elmúlt két évszázad alatt a különböző változások egy komplex folyamattá szerveződtek, és csakúgy, mint a gőzgép felfedezése után kialakuló komplex forradalom, átalakította az itt élők sorsát. Ez a komplexitás természetesen nem egy megkésett utánpótlás, hanem olyan, csak erre a térségre jellemző, de külső hatásoktól induló változásokat indukált, amelyek visszavezethetőek a reformkorig. A sorsdöntő változást a Tisza 1845-ben elhátározott szabályozása indította el², amelynek döntő munkálatai 1890-ig elhúzódtak. A szabályozás előtti állapotokat mutató, az 1830-as éveket ábrázoló úgynevezett Pocsolyatérkép³ nagy kék foltot mutat az Északkeleti-Kárpátok

1 *Eötvös József: Újévre.* In: Kisebb politikai cikkek. XVII. Budapest 1903. 336–339.

2 Erről informál Vásárhelyi Pálnak a levele, amelyet a vármegye alispánjához címzett 1845. november 21-én. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (továbbiakban MNL SZSZBL) IV. A. 1.

3 *Kajner Péter – Fazekas István – Flachner Zsuzsanna – Molnár Géza – Balogh Péter: A Kárpát-medence vízborítottsága a XIX. században.* Bp. 2009.; *Babinszki Edit: Pocsolyatérkép. Élet és Tudomány.* 72. (2017) 29. sz. <https://map.mbfz.gov.hu/articles/Pocsolyaterkep.pdf> Letöltés: 2019. 12.01.

lábaitól végig a folyót övező síkságokon. A munkálatok eredményeképpen a Tisza hossza 40%-kal rövidült, 1211,8 km-ről 728,8 km-re, emellett a belvízelvezető csatornák hossza 28 km-ről 12000 km-re nőtt.⁴

A környezet átalakítása egy emberélet hosszánál ugyan nem igényelt ekkor több időt, de a következő évtizedekben véglegesen megváltoztatták a korábban létező, csak erre a tájra jellemző, bár a kor igényeihez képest már avított táj-ember-életmód harmóniáját, amelyet később Hamvas Béla a létezés jó minőségének a reményében keresett.⁵ A tőle kölcsönzött gondolatot az a felismerés indokolja, hogy a modern korban egyre szaporodó diszciplínák ugyanazon jelenséget más-más módszerrel közelítik meg, amelyek segíthetnek abban, hogy a 19. században megvalósult változások komplex hatását ne csak a helytörténetírás folyamatosan bővülő eszközeivel, hanem más tudományok módszereivel is kereshessük, és választ kaphassunk arra, hogy a rendi társadalom át tudott-e itt alakulni polgári társadalommá. Eközben abból indulok ki, hogy ennek az átalakulásnak nemcsak egy útja és formája lehetséges, hogy a lokális társadalmi, gazdasági változások – hasonlóan az élővilágból ismert jelenséghez, amely egyazon fajnak számtalan variánsát ismeri – az északkeleti országrész múltjában számos sajátossággal bírnak. Ennek a folyamatnak egyik startpontja lehetett a Tiszának és vidékének a szabályozása, de a következményeit előre megjósolni sem lehetett.

A Tiszának a térségünkre eső szakasza Közép-Európa kulturális tengelyének a metszéspontjában helyezkedik el, ahol a kelet-nyugati hatások igen sokrétűek, tradicionális kereskedelmi utak húzódtak, nagy történelmi változások alakították az itt élők sorsát, mégis, a víznek köszönhetően egy különleges elzárttságban éltek. A természet által megszabott korszakokban a Tisza vize alakította a tájat, hátságain megtúrva az ide telepedő embert, akit aztán védett és a megélhetését is segítette. A földrajztudomány képviselői ezeket a képződményeket életkamráknak nevezték el⁶, amelyek rejtőzködő, biztonságos területekké váltak. Honfoglaló őseink felismerve az előnyeiket, jól alkalmazkodtak, és a „víz járásának” megfelelően egyfajta transzhumáló gazdálkodást folytattak, ahol a kevés szántón is kialakították az ártéri földművelést, a rét- és legelőgazdálkodást, a rideg állattenyésztést, gyakorolták a halászatot és vadászatot, valamint egy, az áradásokhoz igazodó vízi kereskedelmet is. Az eredményes alkalmazkodást bizonyítják a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés során ezen a tájon 1772–74 között készült községenkénti felmérések,⁷ amelyek a ma divatos SWOT-analízisek előzményeként informálnak az adott település helyi előnyeiről, veszélyeiről, haszonvételeiről. Utódjának, II. Józsefnek a katonai

4 *Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Budapest 1990. Horoszné Gulyás Margit: Földmérés. Geodézia. Térképészet Utolsó letöltés: 2017. 10.21. és https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_BTRI8/ch01s04.html Utolsó letöltés: 2019. 12.03.*

5 *Hamvas Béla: Az öt géniuszt. München 1985.*

6 Lásd a 4. sz. lábjegyzetet.

7 MNL SZSZBL IV. A. 1/g Úrbéri iratok

felmérésről kiadott rendeletének köszönhetően⁸ azt is „leolvashatjuk” az elkészült térképekről, hogy voltak ugyan próbálkozások a víz útjának módosítására (pl. Kraszna-csatorna), de a közlekedés ugyanolyan nehéz volt a 18. század végén, mint a török hódítás idején. Csak a helyismerettel rendelkezőknek volt lehetősége eljutni egy-egy vásárra a tornyok és a jelölőfák⁹ segítségével. Az életkamrákban élők titka, hogy szántóföldjük ugyan alig volt, de egészségesen és bőségesen táplálkoztak, pénz és vagyon nélkül, de jól éltek ebben a természet-ember együttműködésében kialakult harmóniában. A honfoglalás emléke évszázadokig az egykori szabad magyar harcosok emlékezetében megőrizte a szabad kisnemesség tudatát, akik úgy tudták, és hitükre esküdtek, hogy nemességüket a királytól kapták, és a következő évszázadokban a király egy és ugyanazon jogokkal bíró nemeseinek számítottak. Ezt a kiváltságukat 1848-ig megőrizték, sőt az új törvények ellenére, életmódjukban, jogaik informális továbbélésében megtartották.¹⁰ Az a remény, hogy a Tisza szabályozása a modern vízi közlekedést fejleszti majd, és ezzel elősegíti a vidék fejlődését, a valóságban nem így valósult meg, a gazdasági és a társadalmi hatása elmaradt a várt eredményektől.

A vízfelület csökkenése, a mikroklíma, a talajvíz, a talajképződési folyamatok változását hozta, és a gazdag árterületek alig fél évszázad alatt szikes talajjá alakultak, másutt homokos földeket eredményeztek, amelyek megműveléséhez hiányzott a tőke, a szakértelem és a modern eszközpark. Az elképzelhetetlen környezeti átalakulásról 1939-ben Papp Géza a Szabolcsmegyei Gazdasági Egyesület titkára a következőket írta le: „Az egész termő területnek mintegy kétharmad része változatos minőségű homokföld, egyharmad része szelíd, közép kötöttségű fekete homok (Más megnevezéssel kotu, amely a korábbi alacsonyabb, és a talajvíz által gyakran elöntött területet jelentette L. M.), illetve vályog, némely helyen agyag. Az úgynevezett laposok, amelyek dombok közé ékelődnek, legnagyobb részben szívós, részint szelíd vagy vadszikes területek. A tőzegterületek ott vannak, ahol a vízszabályozás előtt a vízmedencék állottak.”¹¹

A megváltozott tájon megváltozott az élet, de ebben sorsdöntő politikai jelentősége volt az 1848/49-es forradalomnak és szabadságharcnak, majd a leverését túlélni akaró, napjainkig követhető politikai küzdelmeknek, az igazgatási reformoknak, a gazdasági, a társadalmi és a kulturális élet terén megvalósuló paradigmaváltásoknak. Végül nem tekinthetünk el még a lokális történelem

8 Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza 1992.; Szatmár vármegye katonai leírása. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza 1993.

9 Jelölőfáknak nevezték azokat a régi, nagy testű fákat, amelyek útírányt mutattak áradáskor is a csónakkal utazóknak.

10 Lácza Magdolna: A Rétköz nemesi társadalma a 18–19. században. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. Á Varga László. Salgótarján 1987. 125–131.

11 Papp Géza: Szabolcs vármegye mezőgazdasága. In: Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Szerk. Dienes István. Budapest 1939. 39–57.

kutatása közben sem azoktól a nemzetközi politikai tényektől, amelyek a 20. században a békediktátumok által az északkeleti országrészt – az egykori Partium területét – ismét határvidékké változtatták, azzal a jelentős különbséggel, hogy itt nem új kapcsolatok alakulását segítette a határmentiség, hanem az elzártságot, a leszakadást, a perifériává válást jelentette az ezen a tájon élők számára.

Nyitott a kérdés, hogy az elmúlt másfél évszázad rendszerváltásainak és változtatásainak a negatívumai a jelen helyi társadalmára miképpen hatottak?

Rendszerváltások, amelyek a térség leszakadásához vezettek

Az igazgatási határok változása

A címben vállalt feladatom, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye falvaiban élők sorsának alakulását ismertessem, csak hogy máris szembekerülünk azzal a kérdéssel, miért ilyen összetett nevű ez a megye? A hitelességhez hozzátartozik, hogy már az 1876. évi VI. tc. végrehajtása megszüntette a feudális kori, a Mária Terézia uralkodása alatt működésében megújuló megyét. Szabolcs például elveszítette egyik jelentős járását, a nádudvarit, amely az új Hajdú megye része lett a beolvasztott hajdúkerület mellett. Ennél azonban nagyobb változást hozott a 20. század, amely az elvesztett világháborúkat követő békék következményeként felszabdalták a határokat. A mai megyének öt korábbi megyéből vannak községei, Szabolcs, Szatmár, Bereg (az Árpád-korban Borsova), Ung és Ugocsa települései alkotják. A területének legnagyobb részét Szabolcs őrizte meg, a többiek már a trianoni béke megcsonkította, mivel a jórészt hegyvidékes részek Kárpátalja és Románia területén maradtak. Az első világháborút követő restauráció idején az 1923. évi XXXV. tc. úgy rendelkezett, hogy két, közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye jöjjön létre, Szabolcs és Ung k. e. e. vármegye, valamint Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 4330/1945. M. E. számú rendelete egyszerűsítette Szatmár-Bereg megyére az utóbbi nevét, majd 1950. március 16-tól a tanácstörvény összevonta őket, és a Szabolcs-Szatmár megye nevet hagyta jóvá, ami a rendszerváltást követően 1990-ben módosult Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére.

A politikai kényszer ellenére is vannak ennek a közigazgatási egységnek olyan történelmi gyökerei, amelyek sorsközösségbe kovácsolták az egyes részeket. Valamennyi alkotó megyét érintette a Tisza, településeinek döntő része évezredes múlttal rendelkezik, amelyben a nemesi megye évszázados hagyományain nevelődtek azok a zömmel kismemesi származásúak, akik élve kiváltságaikkal, a megyék hivatalait uralták, megalkották statútumaikat, megértették és gyakorolták az igazgatás, a szabályalkotás (és az országos törvényalkotás) és az igazságszolgáltatás megyei teendőit.¹² A megyerendszert számos jogos

12 *Láczay Magdolna*: A megyei önkormányzat a reformkori Szabolcs megyében. Levéltári Szemle 31. (1981) 1. sz. 177–194.

bírálat érte, de azt leszögezhetjük, hogy képes volt ellenállni a külső hatalmi erőknek – a saját véleményük szerint törvénytelen – átalakításoknak, változó funkciói ellenére fent tudott maradni, őrizve az államiságot, erősítve a közigazgatás és az önkormányzatiság szerepét. Már-már azt mondhatnám, magának a kisnemességnek megélhetési érdeke volt a szavazati joga megőrzése, így közeledhettek a modern hivatalnoki kar felé. Példa lehet erre a középbirtokosok között sem kiemelkedő vagyonnal rendelkező Kállay vagy Mikecz család, akik a megyei tisztikart időnként a család tanult hivatalnok tagjaiból töltötték meg, sőt minisztert is neveltek fiaikból.

A társadalom szerkezetében történő változások

A kisnemeselek száma ezen a vidéken mindig magas volt, de hogy ennek milyen okai voltak, hogyan éltek, a korábbi történeti iskolák nem vizsgálták. A nemesség szerepét csak a modern társadalomtörténet 1970-es évek második felében induló fiatal kutatói, a hivatalos marxista történetiszemlélettől eltérő aspektusokból kezdték vizsgálni. Magam is ekkor fejeztem be tanulmányaimat, és találtam hiteles adatokat a szabolcsi kisnemesség számáról, tagozódásáról a különböző célból készült nemesi összeírásokban, tisztújítási iratokban, majd az 1848-as nemeztörvényi és a választói névjegyzékekben.¹³ Írásomban először tettem kísérletet arra, hogy felhívjam a figyelmet a következő tényre, ennek a régióknak a nemesi társadalmát nem lehet összehasonlítani azoknak a vidékeknek a nemességével, ahol a török utáni betelepítések történtek, vagy ahol a nagybirtokrendszer dominált. Nemcsak a nemeselek száma, hanem vagyoni állapota is jelentősen eltért. Éppen ezért a további sorsuk attól függött, hogy a kiegyezést követő reformok során miben találják meg a túlélésük esélyét. Pálmány Béla 1997-ben¹⁴ a nemesség kutatásának két lehetséges irányát úgy jelölte meg, hogy vagy a vármegye hivatali szervezeteiben szereplő nemes származású tisztviselők kapcsolati hálóját, mobilitási képességét elemezzük, vagy a teljes megyei nemesség rendi tagoltságát (és annak elvesztését – L. M.) kutatjuk. Természetesen mindkét útnak van jelentősége, sőt Kövér György egy következőre hívta fel a figyelmet.¹⁵ A rendi jogállásról megállapítja, hogy az azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt, érdekeit politikai síkon is érvényesíteni tudókat érti ezen a rétegen. Másrészt a szociológiai kutatások mintájára a mentalitás-, a viselkedésszociológiai szempontok feltárását is kutatná, csakúgy, mint a vagyoni-jövedelmi viszonyokat és a tevékenységszerkezetet,

-
- 13 *Láczay Magdolna*: A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I-II. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Szabolcs-Szatmári Megyei Tanács, H. n. [Nyíregyháza] 1979. 77–95.;
Uő. Nemesek, tulajdonosok és birtokosok Szabolcs megyében a XVIII. század végén. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 39. (2004) 2. 155–169.
 - 14 *Pálmány Béla*: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Mánások, birtokosok, címerlevelesek. Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen 1997. 37–93.
 - 15 *Kövér György*: Középrend vagy középosztályok. Századok 137. (2003) 5. sz. 1119–1231.

ami véleményem szerint már-már az elitkutatás eszköztárához közelítene. Ezt látszott igazolni Bibó István¹⁶ is, aki a magyar közszereplést vállaló nemességről, 1848-as szerepéről azt állapította meg: „Akkor még kevésbé volt a magyar nemességen kívül bármiféle réteg vagy osztály arra készen, hogy a nemzeti elit feladatát átvegye... A magyar nemesség reformkori szerepének és 1848-as cselekedetének értelmét akkor fogjuk meg helyesen, ha az akkori magyar elit bátorságának és tisztánlátásának jeleként értékeljük. A jobbágyfelszabadítás maga lehetett kikerülhetetlen és sokáig már el nem odázható, de megtörténhetett volna idegen kezdeményezésre, külső nyomásra, a magyar nemesség rosszakaratú ellenállása mellett, s mindkét részről a bosszúvágy vagy legalábbis az elégtétel-keresés keserű hangulatában is. A reformkori magyar elitnek – másutt nemesi-polgári elitnek nevezi (L. M.) – az a történelmi érdeme, hogy nemcsak felismerte a rendi társadalomszervezet tartathatlanságát, hanem volt bátorsága arra, hogy ennek a következményeit is levonja.” Itt és most nincs mód a szabolcsi, szatmári, beregi nemesi elitet részletesen bemutatni, de a Patakon és Debrecenben végzett egykori diáktársak a márciusi ifjak között, a diétán is megtalálhatóak előbb Kölcsey Ferenc, majd Kossuth környezetében, később nagy számban jelentkeztek a honvédségbe, és irányították az új törvények megvalósítását a megyében. Nem tagadható, hogy a történelem során sokan nem tudták ezt a lendületet megtartani, és az is valóságos, hiteles, amit félszáz évvel később dzsentri utódaikról Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond írt. A megyében élő nemességnek megközelítően csak 5-10%-a vett részt a hivatali életben, a többiek sorsa a lefelé kiteljesedő elszegényedés felé fordult.

A mezőgazdaság birtokstruktúráinak és tulajdonviszonyainak a változásai

A szabadságharc leverését követő osztrák abszolutizmust a magyarok passzív ellenállása lassította, majd külső segítséggel megtörte, 1867-ben a kiegyezéssel előnyös kompromisszumot kötöttek, de nem tudták a változásokat megállítani. A kiegyezésig elsősorban olyan dolgok történtek, amelyre nem voltak felkészülve, nevezetesen a talaj szerkezetének megváltozása, a birtokok tulajdonosi viszonyaiban bekövetkező spontán változások. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája¹⁷ szerint a szabolcsi lakosságnak a 2/3-a élt a föld hasznából. Az 1895 és 1900 között az országban tapasztalt trendek itt is érvényesültek, azaz csökkent a tulajdonjog szerint és nőtt a bérlőként összeírtak száma. A gazdaságok mérete alapján két véglet alakult ki, amelyet úgy illusztrálunk, hogy már nagybirtoknak tekintjük az 500 kh-as gazdaságokat is, tudván, hogy több ezer holdas birtokok itt nem voltak jellemzőek. Az 500 kh feletti birtokok száma 296 volt, ami az összes gazdaság 1,02%-a, de az általuk birtokolt föld mennyisége az összes művelhető terület 59,39%-a. Már ebből is következik

16 *Bibó István*: Elit és szociális érzék. In: Válogatott tanulmányok I. Szerk. Vida István. Budapest 1986. 221–243.

17 *A magyar korona országainak a mezőgazdasági statisztikája*. Magyar Statisztikai Közlemények I–III. Budapest 1897–1900.

a kettéválás. Míg az 5 kh vagy ez alatti földterülettel rendelkező megyei gazdaságok száma 17 868, ami az összes gazdaságok 62,04%-a, addig a művelhető területnek mindössze 3,37%-a tartozott hozzájuk. Ennek a rendkívül végletes birtokstruktúrájának a számai mögé nem látunk, így nem tudjuk, hogy kik a régi nemesi jogon birtokosok, és kik azok az új birtokosok, akik korábban az úrbériség különböző szintjén éltek. Erre más források adhattak választ, amire később még visszatérünk. A 20. századba lépve ugyanis ez a birtokstruktúra tragikus lezárása a múltnak, és sajnálatosan szinte folyamatosan visszarendeződött a későbbi földosztások, birtokrendezések, privatizáció után is.

A számokat kissé kerekítve azt jelentette ez, hogy a birtokosok egy százaléka gazdálkodhatott az összes termőföld 60 százalékán, azaz közel kétharmadán, míg azon birtokosok, akiket még kisbirtokosoknak se igen nevezhetünk az ötholdnyi vagy az alatti tulajdonuk alapján, a gazdaságok kétharmadával rendelkeztek, amelyekhez a földterület töredéke tartozott (3,37%). Joggal mondhatjuk, hogy még önellátásra se volt elég a földjük.

A nyugati fejlődési modell szerint a felszabaduló munkaerőt felszívták az ipari üzemek. Szabolcs megyében a 20. század első évtizedeiben még alapítottak is a megye városaiban egy-egy kis üzemet vagy kereskedelmi vállalkozást, de a mezőgazdaságon és az állami hivatalokon kívül más alig adódott. Mindeközben a természeti gazdálkodás korábbi lehetőségei megszűntek. Nem voltak már meg a halakban gazdag, mindenkinek ételmet kínáló vizek, állattartásra alkalmas közös erdők, legelők. A művelhető föld ugyan látszólag nőtt, de az 1853-as tagosítási munkálatok után hamarosan kiderült, hogy a régi jogviták nem rendeződtek, ráadásul a korábbi szántók minősége a vízlecsapolásokkal tönkrement, a volt vizes részek viszont hiába voltak jobb minőségűek, teljesen más művelést igényeltek volna, amiről sem a nemeseknek, sem a volt jobbágyaiknak nem voltak ismereteik. Ezt bizonyítják az agrárszocialista jelzővel ismertté vált mozgalom 1896–1898. évi megyei dokumentumai.¹⁸ A mintegy félszáz érintett település panaszaiából néhány jellemző példát emelünk ki. Kékcse község panaszosai azt írják le, hogy a földesúr a 3428 kh határból a község 800 lakosának 509 holdat hagyott, de ebből 169 holdnyit kiosztottak a papnak, a tanítónak és a jegyzőnek, így kérik, hogy uzsora nélkül kaphassanak árendás (bérelhető) földet. Nagyon szemléletesen mutatja a 19. század második felében az egyes települések életében végbemenő változásokat Pátroha panasza. Ezen a településen az 1847-es tisztújításkor felvett nemesi összeíráskor 171 nemesi jogállású férfit jegyzetek fel,¹⁹ és 15 jelentősebb gazdaságot.²⁰ Az 1900-ban megjelent

18 MNL SZSZBML IV. B. 411. Alispáni iratok Agrárszocialista Gyűjtemény.; A munkásság és parasztság élete és mozgalmi Szabolcs-Szatmár megyében 1886-1919. Források és dokumentumok, Szerk. Hársfalvi Péter. Nyíregyháza 1981.; *Láczay Magdolna*: Az agrárszocialista mozgalom szabolcsi sajátosságai. In: Rendi társadalom- Polgári Társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján 1989. 183–187.

19 MNL SZSZBL IV.A. 1. 47. sz. 1362. d. 1847.

20 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest 1851.

Borovszky²¹ által szerkesztett monográfiában már csak hat gazdaságról tudnak, de egyetlen név sem maradt meg a fél évszázaddal korábbiakéból, bár így is előfordulhatna, hogy az örökös neve már más lett, de idegenül hangzik itt a Guttman, a Reich, a Grósz, amelyek bérlőkre vagy új tulajdonosokra utalnak. Előfordult olyan is, hogy az új tulajdonos bérlője a korábban is itt élő kisnemes, például Kemecse, Gemzse községben. Akadtak önsorsrontó magatartású vesztesek. Krasznay Péter főszolgabíró azt írja a gégényi elégedetlenek vezetőjéről, hogy „*korábban jómódú kisbirtokos nemes ember, községi bíró volt, azóta elkorhelyedett..., és most már, mint elzüllött állású, de írástudó régi nemes ember, minden vakmerőségre kész*”.²² Nem tévesztheti meg a kutatót Berencs község a mozgalomhoz csatlakozó lakosaitól fennmaradt kívánsága, miszerint „Mink, Berencs község lakói követeljük az egyenlő szavazati jogot”. Ez ugyanis a régi nemesi kiváltság új körülmények közötti visszaszerzésére tett kísérlet, ami jól mutatja, hogy a látszólagos paraszti elégedetlenség mögött megtalálhatóak az egzisztenciájukban meggyengült kisnemesek utódai, elsősorban a Rétköz korábban szinte kisnemesi falvaknak mondható településeiről, akik elsősorban református vallásúak. A mozgalomhoz kapcsolódó falvak másik csoportját a 18. században nagyrészt ruszin, kisebb részt román telepítésű lakossággal bíró, és főleg görögkatolikus vallásúak által lakott települései, ahol jellemzően megnőtt a bérlők száma. A gazdasági sérelmek törvényes úton történő orvoslását kérik mozgalmát a megye urai éppúgy elutasítják, mint az ipari munkások érdekvédelmét hirdető szociáldemokraták. Néhány tucat csendőri intézkedés és bírósági végzés ugyan történt, de még a jogosnak tartott követeléseket sem teljesítették, így nem csoda, hogy elindult a vidékről az első nagyarányú kivándorlás.²³

Nem javultak sem a nincstelenné vált, sem a törpebirtokos földművesek kilátásai a későbbi évtizedekben. A hitelességhez hozzátartozik, hogy készültek a földosztásra különböző koncepciók, amelyek közül méltatlanul és keveset foglalkozott mind a történetírás, mind a politikatörténet a Károlyi Mihály rövid ideig működő kormányzása alatt elfogadott nagyszabású rendelettel, amely Búza Barna előterjesztése alapján²⁴ született meg, és nem valósulhatott meg. Bizonyos részleteiben felhasználta ezt a Nagyatádi Szabó István nevéhez kötődő, a Horthy-korszakban meghirdetett, több évig elhúzódó földreform.²⁵

21 Magyarország vármegyéi és városai, Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest 1900.

22 Lásd a 18. lábjegyzetet.

23 *Uo. és Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914.* 1980.; *zászi Ferenc: Az Amerikába irányuló kivándorlás Szabolcs megyéből az első világháborúig.* Nyíregyháza 1972.

24 A „földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló 1919. évi XVIII. néptörvény. 1919. február 2.

25 1920. évi 36. törvénycikk a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésről. 1920. augusztus 5. Ezt egészítette ki az 1924. évi VII. tc., amelynek hivatalos célja az események felgyorsítása volt.

A megyénkben (itt a mai megyehatárokat értve) élők sorsán azonban ezek az intézkedések nem javítottak. A két közigazgatásilag egyesített vármegye elemzését nehezíti, hogy a források hiányosan maradtak fenn. Szabolcs megyéből több adatunk van. Tudjuk, hogy az 1920-as években a teljes lakosság 72,3%-a élt a mezőgazdaságból, ami csak azt mutatja, hogy az agrárium volt a meghatározó. A megoszlási viszonyok akár javulhattak volna, de az 1935-ben felvett adatok²⁶ szerint ez nem történt meg. A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére kigyűjtött adatok szerint az 5 kh alatti birtokosok átlag földterülete 1,4 kh volt, és ennek sokkoló hatását növeli, hogy az 1 hold alatti és az 1–5 hold közötti birtokosok aránya az összes birtokos 76,6%-át tette ki.²⁷

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a környezet változását a különböző, egymást követő politikai berendezkedések nem tudták kezelni, gyakorlatilag semmilyen komoly alkalmazkodási stratégiát nem alakítottak ki, súlyos elszegényedés kezdődött a mezőgazdaságból élők jelentős részénél. Az apró parcellák mellett meglévő néhány uradalom egy részén nem történt mezőgazdasági kultúraváltás, más részén viszont a két világháború között ez elkezdődött.

Saját út keresése a tudomány segítségével

A kialakult változatos talajviszonyok és a megélhetéshez kevés mennyiségű földbirtokok arra ösztönözték a mezőgazdaságból élőket, hogy alkalmazkodjanak. A két világháború között indított szabadművelődési tevékenységnek, a szakmai képzést kínáló gazdatanfolyamoknak az 1930-as évek végére már érzékelhető eredményei voltak. A 20. század első évtizedeiben azonban két nagyon fontos problémára kellett a helyben élőknek választ találniuk. Az első mindjárt a talajművelés lehetőségeink megtalálása, felismerése, hiszen szükség volt arra a tudásra, hogy miként lehetne a talajt jobb termőképességűre fejleszteni. A másik, hogy melyek azok a növényi kultúrák, amelyeket képesek meghonosítani, haszonnal termelni. E két cél nagymértékben össze is kapcsolódott, például a futóhomok megkötésének a szükségessége, a szélerezgés megakadályozása kapcsán. Ennek érdekében a homoki területeken történő okszerű gazdálkodás megszervezésére a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara Nyíregyháza határában egy 82 kataszteri holdas Homokjavító Kísérleti Gazdaságot létesített 1929-ben. Vezetője Westsik Vilmos (1883–1976) rendkívül felkészült mezőgazdász lett, aki komoly oktatási és publikációs tevékenységgel rendelkezett már a kinevezésekor is. Ismertek ugyan néhány védekezési módot a megyebeliek, például a fásítást, a szőlő- és gyümölcsstelepítést, de ezek nem oldhatták meg a kisbirtokosok gondját. Kialakult körökben egy speciális parlagoltató földhasz-

26 Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. II. Birtoknagyságcsoportok szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. KSH, Budapest 1937.

27 Szácsi Ferenc – Vinnai Győző: A Horthy-korszak. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Nyíregyháza 1993. 331–427.

nálat, amelyben egy évre egy-egy táblát parlagon hagytak, majd a talaj termőképességét azzal növelték, hogy a gyomnövényeket vetés alá szántották. Mielőtt részletezném a kísérleteket, röviden összefoglalom a Westsik Vilmos által kidolgozott technológiákat²⁸. Abból indult ki, hogy – fogalmazása szerint – talajélet nélkül nem termékeny egy talaj se. Másképp, ha nincsenek meg a talajban azok az apró szervezetek, amelyek beindítják a talaj erjedési folyamatát, ha hiányoznak a mikroelemek, amelyekre a növényeknek szüksége van, nem lehet eredményes a termesztés. Ezt már egy generációval korábban Kossutány Tamás is leírta, amiben viszont ő továbblépett, hogy a helyi talajok tulajdonságát, az éghajlati viszonyokat számításba vette, és speciális vetőforgókon kísérletezve optimalizálta a homoktalajok javítását. Az őszi mélyszántást általában nem javasolta, mert a Nyírségben előfordult, hogy az akár 20 cm mélységre forgatott szerves trágyát a tavaszi szél kitakarta és elhordta. Westsik szerint a szerves trágya hevíti, a zöldtrágya üdíti a homokot! Éppen ezért a pillangósok vetését ajánlotta előveteménynek, elsősorban a csillagfürtöt, de lehetett ez a lucerna, a lóhere is, amelyek egyébként takarmánynövények, visszaszántva pedig képesek az istállótrágyát is pótolni azoknál a gazdáknál, akiknek nem volt állatállományuk. A több évtizedes kísérletsorozata látványos eredményeket hozott. Mondhatnám, hogy Westsikben ötvöződött hazai körülmények között az amerikai szűzföldeket feltörő farmerek találékonyasága és az európai szakember tudása. Emellett nagyon aktívan tanította is a gazdákat, járta a falvakat, számos követőt találva. Élete végéig figyelte a kísérleti tábláit, sok elismerést, kitüntetést kiérdemelve ezzel, közülük a legmagasabb rangú az 1952-ben kapott Kossuth-díj.

A másik célkitűzést, nevezetesen, hogy milyen növényeket érdemes itt termelni, a cseh származású kiemelkedő tudós, Teichmann Vilmos (1898–1967) munkássága adta a meggyének. Őt Eszenyi Jenő Tornyospálcán élő nagybérlő hirdetése hívta ide az egyetemi tanulmányai befejezése után. A bécsi újságokban megjelent hirdetésben az állt, hogy olyan szakembert keresnek, aki különösen ért a burgonyához, tud németül, beszél a szaknyelvet magyarul, és ismeri a gyorsírást. Kicsi lehetett az esélye a megfelelő ember jelentkezésének, de a nemzetközi szakmai kapcsolatokkal rendelkező fiatalember vetőmag-nemesítéssel szeretett volna foglalkozni, és elvállalta az állást. Munkássága során nagyhírű kísérleti telepet hozott létre Kisvárdán, és összefogta a megyében dolgozó nemesítőket. Eredményességének egyik jele, hogy itt indult később Béres József tudósi tevékenysége is.²⁹ Legkedvesebb nemesítése a Gülbaba néven közkedveltté vált burgonya volt, amelyet egész életén át óvott, javított, de más fajtákat is nemesített. Őt a burgonya tudósaként tartották számon. Szoros kapcsolatban állt Westsik Vilmostal, így nem csoda, hogy a rozs nemesítésével is foglalkozott, és néprajzi jelentősége lett a magas szárú napraforgó

28 *Westsik Vilmos*: Homoki Gazdálkodás Szabolcs vármegyében, In. Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Szerk. Dienes István. Budapest 1939. 57–64.

29 *Láczay Magdolna*: Sorsok a múltunkból. Nyíregyháza 1988. 300–303.

nemesítésének. Ez utóbbit a parcellák köré vetették, ami nemcsak a mezsgyét mutatta, hanem szegényes, de hatékony, szélfogó erdősávot pótló haszonnövénynek számított, aminek termését az ajaki olajütőben várták.

Ők ketten „a futóhomok doktorai” voltak, mellettük megemlítendő még Nagy Sándor (1905–1970), akinek a szakmai körökben az almakirály nevet adták, és az a szólás járta, hogy ő metszőollóval „permetezte” a lisztharmatot.³⁰ Ennek az volt a lényege, hogy az almafa ágait úgy metszette, hogy a rügyekben áttelelő kórokozótól megszabadultak, másrészt a talaj felé irányította az ágak növekedését, így szinte felkínálták magukat a nap sugarainak. Az egyébként korántsem vékony szakember a gyakorlatban is bemutatta az ebben a korban meghonosított metszési módszerét a gyümölcsösök tulajdonosainak. 1939-ben nemcsak a híres metszési módjáról írt, hanem arról is, hogy szociális jelentősége van megyében a gyümölcstermesztésnek, mert sok száz embernek ad munka- és kenyérkereseti lehetőséget.³¹ Igaza lett, mert az ő hármójuk és kollégáik munkássága idején, ami gyakorlatilag az 1930-1980 közötti hat évtizedre terjedt, a megye lakossága képes volt kicsit felzárkózni az országos átlaghoz, a korszerű mezőgazdaságban keresve a lehetőséget. Természetesen ez nem volt mindenütt azonos mértékű, függött sok más tényezőtől is. A szak tudás és a szervezeti kultúra jelentőségének egyik, politikai okokból saját sikerként sokáig felhasznált megnyilvánulása a dohánytermesztő uradalmi falu, Ófehértó esete.³²

A helyi fejlődés akkor kezdődött, amikor az uradalmat megörökölte Majláth József gróf (1858–1940). A felesége Széchenyi István rokona volt, de nemcsak ezért, hanem meggyőződésből igyekezett megvalósítani „a legnagyobb magyar” útmutatásait. 1898. október 30-án Szabolcs megyében harmadikként megalakította az Ófehértó és Vidéke Hitelszövetkezetet.³³ Megbízta a jószágigazgatósággal Buday Gyulát. Ő a híres debreceni prédikátor professzor, Buday Ézsaiás oldalági elszegényedett leszármazottja volt, aki elvégezte a mosonmagyaróvári gazdasági akadémiát, és ott ismerte meg az Ófehértó mellett másutt is birtokos grófot. Ők ketten néhány évtized alatt a gazdasági sikerek mellett nagyon eredményesen formálták az uradalmi cselédség életét. Például az uradalom a dohánytermesztésnél eleve a feles művelést ajánlotta fel, nemcsak a saját földjén, hanem a falu kisbirtokosainak is, rendelkezésükre bocsátva a szükséges vetőmagot, keltetőt, pajtát, megszervezte az értékesítést, de emellett napszámot fizetett az idénymunkák idején. Építettett malmot, szeszfőzdét, a falu gazdái a saját állatállományuk gyarapítása érdekében igénybe vehették a fedezettállomását is. A falu két ura közösen elérte, hogy érintse

30 Uo. 291–293.

31 *Nagy Sándor*: A gyümölcstermesztés Szabolcs megyében. In: Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Szerk. Dienes István. Budapest 1939. 79–81.

32 *Láczay Magdolna*: Ófehértó – egy volt uradalmi falu a szocializmusban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 53. (2018) 3. sz. 62–72.

33 *Bene János*: Ófehértó 1848–1920 között. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó 2018. 103–104.

a Vásárosnaményi vasútvonal a települést, amihez gróf anyagiakkal is hozzájárult. A falu részeként a vasútállomást, valamint egy új telepet építtetett, ahol az áruszállításhoz szükséges rakodások történhettek.

Megkövetelték a cselédektől, hogy gyermekeik elvégezzék az elemi iskolát. Számos intézkedésük közül ezt azért emelhetjük ki, mert a II. világháború után – amikor már a két „irányító gazda” nem élt – a népi demokratikus szervezeteknek és a község képviselőtestületének ezek a gyermekek lettek a tagjai. Ófehértón a képviselőtestületi tagok valamennyien helybeliek, és mindenkinek megvolt a hat elemis végzettsége. *„Ezt az iskolázottsági szintet jónak tarthatjuk, ez nem volt általános, de ezen a településen az iskoláztatást is támogatta az uradalom, így az analfabetizmus itt sokkal alacsonyabb volt az országos és a megyei átlagnál. A képviselők valamennyien elkötelezettek voltak a falu, a lakosság érdekeinek védelmére, amit jól mutat az a kijelentésük, amit a saját maguk definiálására alkottak. A testületi ülések jegyzőkönyvei elején ekkoriban ez állt: Ófehértó község, mint erkölcsi testület.”*³⁴ Azt bizonyították ezzel, hogy a korábban tanult gazdasági fegyelmet, a közös értékek védelmét képesek megtartani, új körülmények között gyakorolni, és a maguk alakította demokratizmust a későbbi rendszerváltások idején is igyekeztek érvényesíteni. Kivételnek számítanak ebből a szempontból, de ők sem vonhatták ki magukat a politikai változások alól.

A földosztást már a 600/1945. földosztásról szóló kormányrendelet megjelenése előtt elkezdték kidolgozni, de megállapodtak, hogy a gazdasági évet még a régi rend szerint fejezik be. Az előkészítésként felvett adatok szerint az igénylők 85%-a teljesen nincstelen volt, kevés törpebirtokos létezett csupán, így érthető, hogy a földosztáshoz az uradalmi földeket jelölték ki.

A többi volt grófi vagyont közös tulajdonként fogadták el, és a képviselőtestület vezetésével működtették tovább a szeszfőzdét, a fedezettállomást, döntöttek a bérleti díjakról, helyi adókról stb. A községi Földigénylő Bizottság szerint 2538 kh és 1500 négyszögöl áll rendelkezésükre, és úgy döntöttek, hogy egy házaspárnak 1 kh föld jár és minden gyermekük után ismét 1 kh-t kaphatnak. Így aztán nem is találtak maguk között kulákot, amikor erre utasítást kaptak! Tele voltak tervekkel, fejlesztési elképzelésekkel, és nehezen értették meg, hogy amit ők megvédtek, azt elveszik tőlük. Az 1930-as években elkezdett nemesített dohánytermesztés sikerét a gróf és a jószágigazgató őket oktató, segítő tevékenységeként éltek meg, és most a nép uralmára hivatkozó hatalom a gróf által nekik építtetett dohánypajtákát államosította, és a Magyar Állami Dohányjövődék felügyeletére bízta. A jövőbe vetett hitük azonban megmaradt. Kérdés, mi táplálta az optimizmusukat? Talán mert az uradalom után is voltak olyan vezetők, akikben feltétlenül megbíztak? Vagy mert a saját gazdálkodás lehetősége itt nem fulladt kudarcba, hiszen továbbra is a feles földművelés tapasztalata és gyakorlata érvényesült, például a dohányművelésben, vagy mert a község tulajdonába került uradalmi infrastruktúrát is folyamatosan használták? Egy sajátos, inkább naiv választ adott az 1956 utáni események

34 MNL SZSZBML V. 190. 16/1947 kgy. sz.

értékelését tárgyaló tanácsülés. Nem hisznek a propagandának, a híreknek, és az érvelésüket a (tanácsülési) jegyzőkönyvben olvashatjuk: „...a munkásosztály maga ellen nem tör, nem kívánta megdönteni a saját hatalmát”. Aztán a csalódás ezt a kivételnek tekinthető közösséget is elérte.

A 20. század második fele a politikai rendszerváltások kora

1944 őszén a Vörös Hadsereg a hozzá csatlakozó román haderőkkel közösen rohanta le Szabolcs és Szatmár megyét. Voltak a Tisza menti falvakban és Nyíregyházán fegyveres harcok, de a lakosságot még ennél is jobban megviselte, hogy milyen mértékű rombolást végeztek a falvakban, és fosztották ki a lakosságot a saját ellátásuk érdekében. A közigazgatás emberei egy időre eltűntek, de már 1944 novemberében, ahogy a frontvonal továbbhaladt, a megyei közigazgatás itthon maradt vezetői törekedtek a közrend, a közellátás helyreállítására, ahogy a legtöbb faluba is visszatértek a korábbi bírók vagy jegyzők, és igyekeztek újjászervezni az életüket még az új államiság kormányának a megalakulása előtt.³⁵ Erre volt példa Eröss János kisgazdapárti főispán tevékenysége, aki minden településen ellenőrizte, megvannak-e a korábbi vezetők, ha nem volt, akkor maga ajánlott ideiglenesen a hivatal számára jegyzőt. Más esetekben is intézkedett. Ilyen volt a Nyírbogdányi Olajfinomító esete, amelyik 1904-ben kezdte meg működését, és ez volt Magyarországon az első ásványolaj-finomító, ahol gázolajat és petróleumot termeltek. A háborús évek idején a kormány hadiüzemként működtette, ennek megfelelően fejlesztette, de 1944 elején a németek a gyár kitelepítését kezdeményezték. A helyi vezetők és dolgozók viszont nemcsak késleltették a szállítást, hanem el is rejtették a község melletti tanyákon az alkatrészeket, és ezekről leltárt is készítettek.³⁶ Eröss János főispán 1945. február 12-én írt az új iparügyi miniszternek³⁷ arról, hogyan lehetne a nyírbogdányi petróleumüzemet újra működtetni. Szakmai érvekre hivatkozva kéri, hogy a származása miatt elűzött ügyvezető igazgatót, aki túlélte a háborút, és akinek a lakhelyét is megtudta, helyezték vissza, mert egyedül ő, Németh István képes szakmailag a vállalat életét újraindítani. Ehhez hasonlóan intézkedett a többi ipari üzem működéséről és az elhagyott birtokokról is. Egyelőre csak a haszonbérbe adásukra adott engedélyt, de rövidesen elkezdődtek a Nemzeti Parasztpárt által javasolt földreform kidolgozásának a munkálatai. Nagyjából eddig tartott az önállóságuk, hiszen a jelen lévő szovjet hadsereg árnyékában egyre erősödtek a politikai erők, és kiderült, hogy a közigazgatás nem tudja megtartani a szakmai irányítás feletti jogait.

35 Balogh István – N. Dikán Nóra: Iratok Szabolcs megye gazdasági helyzetéhez 1945 elején. Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. XII–XIV. (1969–1971) Budapest 1972. 99–133.

36 Kormány Gyula – Lácza Magdolna: A gyártelepítő és községfejlesztő kőolaj-feldolgozás. In: A 800 éves Nyírbogdány. Szerk. Sallai József. Nyírbogdány. 2019. 271–282.

37 MNL-SZSZBL IV. B. 401. Szabolcsi főispáni iratok 1395/1945. 1945. február 24.

Az 1948-as fordulatig eltelt időszak a megye lakossága számára elsősorban a földreform miatt emlékezetes. Az országban elsőként 1945. március 27-én Tiszanagyfaluban kezdték meg a tényleges földosztást, bár az ünnepélyes kezdetet Pusztaszeren tartották. A nagyobb birtokok földjeivel gyarapodó kiosztható földmennyiség sem volt azonban elég ahhoz, hogy valóságos életmódváltozást eredményezzen, hiszen igen magas volt az igénylők száma, ezen belül az akkor felmért agrárszegények aránya. Szabolcsban az igénylők 49%-a, Szatmár-Beregben 42%. Következésképpen az úgynevezett juttatott földnek Szabolcsban a 74%-át, Szatmár-Beregben a 71%-át kapta a lakosság. Így a magánszemélyeknek kiosztott földterület nagysága átlagosan 5 hold volt, míg a szatmári-beregi részeken csak 3 hold jutott. Voltak azonban falvak, ahol ezt a mértéket sem tudták tartani, legfeljebb, ha el tudtak venni az állami használatú, az állami gazdaságok vagy a módosabb gazdáknál meghagyott területekből.³⁸ A lelkesedés óriási áldozatokra buzdította a helyieket, de sokan érzékelték, hogy a beszolgáltatások, majd a kuláküldözések nyomása alatt nehéz sikereket elérni.

Hatvan év – három rendszerváltás

„Az elmúlt hatvan évben háromszor alakították át a falvak gazdaságát. A mezőgazdaság átszervezésében, mindhárom esetben, figyelmen kívül hagyták a gazdasági logikát. A fő szempont a politikai volt. ... Az elmúlt hatvan évben háromszor kellett újjászervezni a falusi társadalom életét politikai megfontolások alapján. Megszűntek és újjáalakultak presztízscsoportok. Új értékek honosodtak meg.”³⁹ Az idézett hatvan év több generációt érintett, és több rendszerváltást hozott, hiszen volt földosztás, tévesztés és privatizáció, amelyeken belül újabb szakaszokat formált az átrendeződés, tehát érdemes lenne akár külön-külön is megvizsgálni, vajon voltak-e találkozási pontjai az emberi létből következő nemzedékváltásnak és a gazdasági, a társadalmi változásoknak az említett fordulatok előkészítésében, szervezésében vagy eredményeiben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében bizonyára, hiszen máig felfedezhető a továbbélő rendiség számos jele, miközben voltak olyan modernizációs eredmények, amelyek egyfajta szerves fejlődés csíráit bontogatták. A mezőgazdaságban dolgozók élettereként az elmúlt századokban a falut értették, így a falusi társadalom vizsgálata egyet jelentett a mezőgazdaságban dolgozók sorsának kutatásával. Noha nem tarthatjuk ezt adekvát fogalom párnak, de itt elfogadható, hiszen a megyének a mezőgazdaságból élők adták a legnagyobb részét, így azok mobilizációját kísértem figyelemmel, akik a rendszerváltás előtt és után is a faluban maradtak, ott váltottak vagy nem foglalko-

38 Dikán Nóra: Szabolcs-Szatmár-Bereg története 1944–1950. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Nyíregyháza 1993. 447–450.

39 Bognár László – Csizmady Adrienn: A falvak helyzete – közhangulat falun. Közgazdaság. Tudományos füzetek. 2. (2007) 3. sz. 21–26.

zást. A társadalom mozgását, strukturális átalakulását már többen kutatták, azt is, hogy mit jelentett a falu számára a távoli munkahelyre való ingázás, és a sokszor ebből sarjadó szegregáció, de viszonylag kevesen vállalkoztak arra, hogy az egyes ember életében lejátszódó, a szülők helyzetétől, a korábbi életformától eltérő változást vizsgálják. A paraszti társadalom legalapvetőbb kategóriájának a munkát tekintették, ami a szociológia nyelvére úgy fordítható, hogy a foglalkozás az egyik legfontosabb csoportszervező a társadalom ezen részében is. Szabó László⁴⁰ néprajztudósi felkészültségével a jelen korig vezette áttekintését, és végül arra a megállapításra jutott, hogy a generációk szervezkedését, a nemzedéki tudás szembeállítását vertikális és horizontális értelemben egyaránt politikailag motivált, politika által létrehívott jelenségnek kell tekintenünk, s nem a történelemben gyökerező valóságos tendenciának. A nyugati szociológusok véleménye, amely elsősorban a városok társadalmának elemzéséből származik, eltér ettől, de akár még mindkettő igaz lehet. A mezőgazdaságból élők társadalmában a változások mögött tehát más okokat érdemes keresni. Jelen dolgozatban azonban nem térek ki a politikatörténeti elemzésekre, csupán utalok a fordulópontokra.

Egy társadalom modernségét a 18. század óta azzal is szokás jellemezni, hogy milyen a mezőgazdasága. A volt feudális kötöttségeket mennyire váltotta fel a polgárosodás, az árutermelés. A magyar mezőgazdaságnak volt egy időszaka, az 1970-es évek eleje, amikor a világ figyelmének középpontjába került. A szövetkezetek nagysága, vezetői és a termelési struktúrája mind viszonylagos összhangba került, amellyel párhuzamosan létezett a „magyar modellhez” tartozó háztáji gazdálkodás. Ez utóbbi a magánszféra megerősödését hozta, hiszen a munkaigényes kultúrák piacérzékeny művelése folyt itt. Az 1980-as idősakra nőtt fel egy új szakember-generáció, akik a technikumokban, mezőgazdasági főiskolákon, egyetemeken ismerkedtek meg a gépesítés, a növényvédelem, a feldolgozás és az értékesítés modern technológiáival. Ők váltak a magyar mezőgazdaság elitjévé, kezükben tartva mind az anyagi, mind a helyi politikai hatalmat, de igazi erényük szaktudásukban rejlett.

A rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban már történt egy nemzedéki váltás a politikai-hatalmi és a gazdasági elitben, és ez a fiatalabb generáció kétségtelenül iskolázottabb, politikailag képzetesebb, a világra nyitottabb volt, származásuk szerint viszont két csoportot alkottak. Az egyik az éppen regnáló vezetőknek, a másik a falu tekintélyes volt vezetőinek számító régi gazdacsaládjainak a gyermekeiből verbuválódott, a rendszerváltás idején azonban ez a két indíttatás nem okozott eltérő magatartást. Megkülönböztetésükre az elit fogalmát még nem tartották politikailag megengedhetőnek, ennek ellenére egyre több elméleti írás jelent meg róluk mint elitről. Egyre elfogadottabb a francia társadalomtudós, Bordieu hatására, hogy az elitet azok alkotják, akik a döntési jogkörök birtokosai, rendszerint nagy hatalommal, befolyással, jövedelemmel, elismertséggel, hírnévvel és legtöbbször magas műveltséggel is rendelkeznek.

40 Szabó László: Lehet-e a hagyományos paraszti közösségekben nemzedéki ellentét. In: Generációk a történelemben. Szerk. Gyáni Gábor – Láczy Magdolna. Nyíregyháza 2008. 247–259.

Mindezek alapján megkülönböztethetünk politikai-hatalmi, gazdasági, kulturális és tudóselitet. Rájuk azonban az a jellemző, hogy a felsorolt területeken a birtokolt „javakat” – anyagiakat, tudást, kultúrát, hatalmat és a kapcsolókat – képesek egymásra átváltani. A fentiek alapján nem kétséges, hogy a késő Kádár-kor politikai-hatalmi elitje, amely ugyan egyre differenciálódott, még képes volt a rendszerváltás békés levezetésére. A korabeli másik nagy csoportot azok az idősebb gazdasági vezetők alkották, akik az állami vállalatok, termelőszövetkezetek élén álltak. A két csoport között jelentős volt a mozgás, az átlépés, és a privatizációból nagy részük úgy került ki, hogy más területen tudta szakmai kapcsolatait hasznosítani. Nem teljes átmentésről van szó, csupán a minél felkészültebbek, a vállalkozásra nyitottabbak tudták presztízsüket megtartani, anyagi érdekeltségüket növelni.

A gondolataim realitását látom igazolódni egy messziről érkező kutató, Ieda Osamu⁴¹ írásában. Ő a magyar rendszerváltás agrárvonatkozásait vizsgálta, észrevételeket tett a japán és a magyar rendiséggel kapcsolatban. Megállapítása szerint: „...úgy tűnik, hogy a helyi vezetők egyik közös jellemzője a tehető paraszti családi háttér és az, hogy hagyományosan ők voltak a helyi agrárnépesség vezetői már a 19. századtól kezdve, akik túlélték a különböző földreformokat, a kollektivizálást és a privatizálást is.”

Harminc évvel a rendszerváltás után, már világosabban látszanak a tévedések, nevezetesen, hogy a politikai és a közigazgatási része megelőzte a gazdasági rendszerváltást. Azt is joggal feltételezhetjük, hogy nem is volt kidolgozott, világos terve a privatizációnak, hiszen a Kárpótlási Hivatalok nem tudták következetesen betartani az 1948-as tulajdoni viszonyok szerinti privatizációt. Az azonban meglepi a kutatót, hogy mennyire világosan fogalmaztak az ófehértói tsz-tagok. Amikor 1992-ben a tsz-közgyűlésen megjelenik egy megyei vezető, és elmondja, hogy a kárpótlásra is kell gondolni, mert jelentkezhettek olyan örökösök is, akikről most még nem tudnak, mert nem tag, de ő vagy az elődei révén van bent földje, a helyiek méltatlankodva mondják, hogy a Kárpótlási Hivatal az igénylők névsorát nem küldte meg. A tagság elmarasztalja a sajtót és a rádiót, mert nem mondják el világosan a várható eseményeket. Az asszonyok szívbemarkoló indokokat sorolnak a tsz megtartásának az érdekében, például maradjon együtt a szövetkezet, mert egyénileg nem tudnak gazdálkodni, nincsenek hozzá gépeik, a másik asszony érvelése, hogy a fiataloknak feltétlenül munkahelyet kell teremteni.⁴²

Az újjáalakuló szövetkezeti tagság nevében a vezetőség csatlakozott a mezőgazdasági szövetkezők és termelők 1993. május 25-i közgyűlésének a felhívásához, amely komoly bírálatot tartalmaz, miszerint a kormány tétlenségéről az a véleményük, hogy hozzá nem értésből vagy a nyugati országok, azok mezőgazdasága iránti téves értékeléséből, politikai indíttatásból hozzájárulnak a mezőgazdaság széttzilálásához. A felhívás végül arra szólítja fel az ország polgárait,

41 Ieda Osamu: A szövetkezeti gazdálkodás és a vidéki társadalom átalakulásának folyamata Magyarországon. A kettős vezetésű integráció a mezőgazdasági termelésben. In: Aetas. 22. (2007) 2. sz. 191–208.

42 MNL SZSZBML XXX.339/a 1–3. d. tsz-közgyűlések iratai

hogy „Ismerjék fel, hogy a magyar mezőgazdaság tönkretétele a külföldi versenytársak érdekeit szolgálja”.⁴³

Félelmeiket és idegenkedésüket a következő évtizedek igazolták. A szövetkezetek és a korábban már létező gazdasági társaságok szétesetek, a korábban fontos exportlehetőségek (például alma) politikai okokból megszűntek. Az iparban dolgozó ingázó megyebeliek munkanélküliként tértek vissza, de nem találtak munkalehetőséget. A privatizáció utáni kis birtokokon a mezőgazdaság modernizációja megtorpant, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében más gazdasági befektetés lényegében hosszú ideig nem történt. Az anomáliák felszínre kerülésével egy időben rövidesen megindult a tulajdonviszonyokban egy szerkezetváltás, amelynek során az idősek, a kis területtel rendelkezők a földjüket vagy annak birtokbavételi jogát (a kárpótlási jegyeket) eladták, átengedték, és elindult az a folyamat, amely a magángazdaságok visszaállítása helyett a közép-, esetenként a nagybirtokok kialakulásához vezetett. Kovách Imre legújabb kutatásai⁴⁴ bizonyítják, hogy 2014-ben a gazdaságok mérete és száma közötti viszony vissza rendeződött, sőt még kedvezőtlenebbek, mint az 1935. évi statisztika adatai. Róbert Péter azt állítja, hogy sokkal jelentősebb volt a munkaerőpiaci változások hatása ebben az időszakban. A generációk közötti változást az érintettek mintegy 2/5-e süllyedésként élte meg, azaz a szülőkhöz képest a saját helyzetét rosszabbnak látta 1999-ben. Természetesen akadnak szubjektív pozitív minták is, ilyenek az önállósodó, a mezőgazdaságból a vállalkozók közé vagy szellemi pályára lépők esetében voltak megfigyelhetőek, de összességében az első tíz évben az egyéni pályájuk alapján a legtöbben elődeikénél lejjebbre helyezték magukat a társadalmi ranglétrán.⁴⁵

Természetesen azok a szerencsés családok, akik a rendszerváltás után megtudták őrizni társadalmi státuszukat, igyekeznek azt megtartani. Viszont a hátrányos helyzetű térségek mezőgazdasági vállalkozói inkább szakközépiskolai végzettséggel rendelkeznek, a sikeresebbek főiskolai diplomával és jelentős családi gazdasági háttérrel, országos, esetenként sikeres nemzetközi tevékenységgel erősítik magukat. Ebből adódóan a kistelepüléseken legfeljebb egy-két család tudta megtartani befolyását, volt képes újjászervezni az előző generációtól örökölt, de ma már frissítésre váró kapcsolati hálóját, a helyi elitben megerősíteni befolyását.⁴⁶

43 Uo.

44 *Kovács Imre: Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon.* Debrecen 2016. Hasonló adatokat találunk megyére kigyűjtve: Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken. Szerk. Kovács Katalin. Budapest 2016.

45 *Róbert Péter: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás. Századvég. Új évfolyam 15. szám.* <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/15/robert.htm> Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.; *Bukodi Erzsébet: Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000.* In: Társadalmi riport 2002. Szerk. Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György. Budapest 2002. 193–206.

46 Lácza Magdolna: A társadalmi mobilitás néhány jellegzetessége a rendszerváltás óta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Közép-európai Közlemények. 11. (2018) 2. sz. 7–16., 10.

Összegezve a következményeket, szólni kellene a megyét sújtó nagyméretű munkanélküliségről, amely a KSH kimutatása szerint a megyénkben 2018-ban is a legmagasabb volt az országban (8,7%). Nem kellően kezelt bajaink közül a határmentiség okozta elszigetelődésről, az alacsony szintű iskolázottságról, az elhibázott oktatási reformok okozta társadalmi esélyvesztésekről, a roma származásúak szociokulturális problémáiról és még sok másról kell valós képet adni, amelyek más-más következményei annak, hogy a szerves fejlődést több esetben megakasztották a politikai rendszerváltások, a gazdasági válságok, hogy az egyébként elkerülhetetlen folyószabályozás okozta környezetátalakítás feldolgozása, a lokális adottságok jobb kezelése megrekedt. Mindezek ismeretében, de az itt feltárt információk alapján is kijelenthető, hogy az elmúlt másfél évszázad alatt az ebben a megyében élők hátrányai – a helybeliek küzdelmei ellenére – nem csökkentek, és az ország kirekesztettjeinek a víziójával küzdenek.

Felhasznált szakirodalom és források

- Babinszki Edit: Pocsolyatérkép. Élet és Tudomány 2017/29. 911–913. <https://map.mbfisz.gov.hu/articles/Pocsolyaterkep.pdf> Letöltés: 2019.12.01.
- Balogh István – N. Dikán Nóra: Iratok Szabolcs megye gazdasági helyzetéhez 1945 elején. In: Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve XII–XIV. Budapest, 1972. 99–133.
- Bene János: Ófehértó 1848–1920 között. In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó, 2018. 87–123.
- Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Válogatott tanulmányok I. Szerk. Vida István. Budapest, 1986. 221–243.
- Bognár László – Csizmady Adrienn: A falvak helyzete – közhangulat falun. In: Köz-gazdaság, Tudományos füzetek 2007/3. 21–26.
- Borovszky Samu (szerk): Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1900.
- Bukodi Erzsébet: Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In: Társadalmi riport. Szerk. Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György. Budapest, 2002. 193–206.
- Dikán Nóra: Szabolcs-Szatmár-Bereg története 1944–1950. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Nyíregyháza, 1993. 439–494.
- Eötvös József: Újévre. In: Kisebbségi politikai cikkek. Báró Eötvös József összes munkái XVII. Budapest, 1903. 336–339.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
- Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1990.
- Hajdu Tamás – Hermann Zoltán – Horn Dániel – Varga Júlia: A közoktatás indikátorrendszere. Budapest, 2015.
- Hajdu Tamás – Hermann Zoltán – Horn Dániel – Varga Júlia: A közoktatás indikátorrendszere. Budapest, 2018.

- Hamvas Béla: Az öt génusz. München, 1985.
- Hársfalvi Péter (szerk.): A munkásság és parasztság élete és mozgalmi Szabolcs-Szatmár megyében 1886–1919. Források és dokumentumok. Nyíregyháza, 1981.
- Horoszné Gulyás Margit: Földmérés. Geodézia. Térképészet. Digitális Tankönyvtár, Nyugat-magyarországi Egyetem, 2010. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_BTRI8/ch01s04.html Letöltés: 2019.12.03.
- Ieda Osamu: A szövetkezeti gazdálkodás és a vidéki társadalom átalakulásának folyamata Magyarországon (A kettős vezetésű integráció a mezőgazdasági termelésben). Aetas 2007/2. 191–208.
- A Kárpát-medence vízborítottsága a XIX. században. In: Kajner Péter – Fazekas István – Flachner Zsuzsanna – Molnár Géza – Balogh Péter: Szelídvízország, 2009. <https://adoc.tips/szelidvizorszag-keziknyv-a-tisza-menti-arteri-gazdalkodas-me.html>, Letöltés: 2019.12.03.
- Kormány Gyula – Lácza Magdolna: A gyártelepítő és községfejlesztő kőolajfeldolgozás. In: A 800 éves Nyírbogdány. Szerk. Sallai József. Nyírbogdány, 2019. 271–282.
- Kovács Imre: Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon. Debrecen, 2016.
- Kovács Katalin (szerk.): Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken. Budapest, 2016.
- Kövér György: Középrend vagy középosztályok. Századok 2003/5. 1119–1231.
- Lácza Magdolna: A megyei önkormányzat a reformkori Szabolcs megyében. Levéltári Szemle 1981/1. 177–194.
- Lácza Magdolna: A Rétköz nemesi társadalma a 18–19. században. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987. 125–131.
- Lácza Magdolna: A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 77–95.
- Lácza Magdolna: A társadalmi mobilitás néhány jellegzetessége a rendszerváltás óta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Közép-európai Közlemények 2018/2. 7–16.
- Lácza Magdolna: Az agrárszocialista mozgalom szabolcsi sajátosságai. In: Rendi társadalom – Polgári Társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1989. 183–187.
- Lácza Magdolna: Nemesek, tulajdonosok és birtokosok Szabolcs megyében a XVIII. század végén. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2004/2. 155–169.
- Lácza Magdolna: Ófehértó – egy volt uradalmi falu a szocializmusban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2019/3. 62–72.
- Lácza Magdolna: Sorsok a múltunkból. Nyíregyháza, 1988.
- A magyar korona országainak a mezőgazdasági statisztikája. Magyar Statisztikai Közlemények I–III. Budapest, 1897–1900.

- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (MNL SZSZBML) vonatkozó fondjai
- Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben II. Birtoknagyság csoportok szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 102. Budapest, 1937.
- Nagy Sándor: Agyümlőcstermesztés Szabolcs megyében. In: Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Szerk. Dienes István. Budapest, 1939. 79–81.
- Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Rendi Társadalom – Polgári társadalom 9. Mánások, Birtokosok, címerlevelek. Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen, 1997. 37–93.
- Papp Géza: Szabolcs vármegye mezőgazdasága. In: Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Szerk. Dienes István. Budapest, 1939. 39–57.
- Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kiadványa II. Közlemények 6. Nyíregyháza, 1992. III–X.
- Pók Judit: Szatmár vármegye katonai leírása 1782–1785. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kiadványa II. Közlemények 7. Nyíregyháza, 1993. 21–160.
- Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Agrártörténeti Tanulmányok 8. Budapest, 1980.
- Róbert Péter: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás. Századvég új évfolyam 1999/15. 73–86. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/robert.htm> Letöltés: 2019.12.04.
- Szabó László: Lehet-e a hagyományos paraszti közösségekben nemzedéki ellentét. In: Generációk a történelemben. Szerk. Gyáni Gábor – Lácza Magdolna. Nyíregyháza, 2008. 247–259.
- Szászi Ferenc – Vinnai Győző: A Horthy-korszak. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Nyíregyháza, 1993. 331–427.
- Szászi Ferenc: Az Amerikába irányuló kivándorlás Szabolcs megyéből az első világháborúig. Nyíregyháza, 1972.
- Westsik Vilmos: Homoki gazdálkodás Szabolcs vármegyében. In: Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék). Szerk. Dienes István. Budapest, 1939. 57–64.